

A magyarok és németek ellen elkövetett népirtás*

**A Délvidéken 220 koncentrációs, kényszermunka- és haláltábor működött
1944. október – 1948. március**

A megtorlás 45 napja alatt, 1944. október második fele és november vége között elkövetett délvidéki magyarirtás áldozatainak településenkénti adatait először Szűcs Márton, Bácsszőlős esperesplébánosa és Kovács József, Martonos plébánosa, nyugalmazott lelkészek titokban gyűjtötték össze, és azokat összesítve 40 ezer főben állapították meg az ártatlanul legyilkoltak számát. Munkájuknak a *Halottak hallgatása* – *requiem* címet adták, írásuk nyilvánosságra hozatalát csak a haláluk utánra engedélyezték. A lemészároltak földi maradványait máig ismeretlen számú tömegsírban földelték el, az ismert nyughelyek közül még napjainkban is vannak feltáratlanok.¹

Fontos rámutatni, hogy nemcsak a szigorú szovjet katonai ellenőrzés alatt 1944. december 22-én Debrecenben megalakult és a magyarországi harcok miatt hosszú hónapokig ott működő Ideiglenes Nemzeti Kormány tagjai, hanem a Moszkvából hazatért és itthoni kommunista legfelsőbb vezetőség, a kiépülő új magyar titkoszolgálat is jól ismerte a délvidéki magyar népirtást és következményeit. Sőt arról is tudott, hogy a jugoszláv partizánok a trianoni Magyarország déli területeire betörve ártatlan magyar lakosok tucatjait gyilkolják le, fosztogatnak és garázdálkodnak.

Az áldozatokról szóló első adatok 1945 januárjában váltak ismertté, amikor Josip Broz Tito (1892–1980) marsall engedélyével a debreceni ideiglenes kormány megbízottai adatgyűjtést folytathattak az ismét jugoszláv megszállás alá került Bácskában élő magyarság vérvesztéséről. Az ekkor készült feljegyzések a magyar áldozatok számát 20 ezer és 40 ezer közöttire becsülték.² Ezenkívül a partizánok és a helyi szerbek a Nyugat-Bánságban (Bánát), a Szerémségben, a Drávaszögben (Dél-Baranya) és a Muraközben további több mint 6 ezer ártatlan magyart mészároltak le, akiknek településenkénti adatait akkoriban nem gyűjtötték össze.³

A jugoszláv partizánok és a helyi szerb segítők által a magyarság ellen elkövetett népirtás módszerei, a gyilkosságok körülményei kísértetesen azonosak voltak. „A faluba/városba [történt] bevonulásuk után listák alapján, olykor rögtönözve, összeszedtek egy nagyobb létszámú magyar, elsősorban az ivarérett férfilakosságot (szellemi vezetőikkel, a pappal és a tanítóval), akiket még aznap válogatottan szadista, perverz kínzások közepette (eleven megnyúzás, földarabolás, halálra taposás, karóba húzás, stb.) meggyilkoltak a legkülönbözőbb helyszíneken, gyakran nagy nyilvánosság előtt agyonverték vagy lelőttek, a kínzásokban a partizánok jeleskedtek. [...] a

¹ Forró Lajos: „Jelöletlen tömegsírok”. Magyarellenes jugoszláv atrocitások a Délvidéken, 1944. In: História, 2010. 8. szám, 4–6. o.

² Pál Tibor: Bácska a világháborúban. Adatok az áldozatokról. In: Magyarok és szerbek. 1918–2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés. – Hungarians and Serbs 1918–2012. Coexistence, Revealing the Past, Reconciliation. Szerk. Glatz Ferenc. Budapest, 2013. 199. o.

³ Napjainkban egyes szerbiai magyar kutatók leggyakrabban „csak” 15–20 ezer magyar áldozatról beszélnek és írnak. Mások viszont a szerb történészek adatai alapján még kevesebbre becsülik a legyilkolt ártatlan magyarok számát.

meztelenre vetkőztetett emberekre csizmákban ugráltak. Zentán a volt Amerika szálló pincéjében, ahol a foglyokat kínozták, a háború utáni tatarozáskor vastag rétegben le kellett vésni a vakolatot, annyira átította a vér. Különös kegyetlenséggel bántak el az elfogott egyházi személyekkel.⁴

A debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. február első napján tartott 7. ülésén tájékoztatót hallgatott meg, majd tudomást vett a jugoszláv partizánok dél-magyarországi erőszakos cselekményeiről, a Jugoszláviában internált csángók [tudniillik bukovinai székelyek] és a Délvidékről elmenekült magyarok helyzetéről, ottani épületek lefoglalásáról, majd döntött egy menekültügyi kormánybiztos kinevezéséről. A debreceni kormány február 3-án tartott 8. ülésén a kisgazdapárti Gyöngyösi János külügyminiszter részletesen ismertette a Tito marsall által vezetett partizánok kegyetlenkedéseit.⁵ A Minisztertanács 1945. március 9-én tartott ülésén a Minisztertanács jegyzője jelentést terjesztett elő a jugoszláv partizánok Bácskában elkövetett kegyetlenkedéseiről.⁶

Tito marsall partizánhatalma „a nép ellenségeinek” a teljes megsemmisítésére 1944 októberétől a Délvidéken háromféle büntetőintézményt – koncentrációs, kényszermunka- és „speciális” (valójában megsemmisítő) táborokat (szerbül: 'lorop', azaz 'lógor') – hozott létre. Az utóbbiakat a közvélemény haláltáboroknak nevezte, ahová a munkaképtelen embereket zárták. A partizánhatóságok az első délvidéki koncentrációs táborokat 1944 októberében létesítették a különböző partizánosztatok és a „speciális” OZNA-különítmények⁷ által végrehajtott tömeggyilkosságok után, a borzalmakat túlélő magyarok és németek kollektív büntetésére. A délvidéki lágerek a befogadóképességük csúcspontját

1945. július–augusztusban érték el, amikor egy időben több mint 120 ezer főt, többségében német, illetve magyar polgári személyt – férfit, nőt és gyereket – tartottak fogva.

A Bácskában 31, a Nyugat-Bánságban (Bánát) 43, a Szerémségben 9, a Drávaszögben 2, Szlavóniában 5, a Muravidéken/Szlovéniában 4 – összesen 94 – főgyűjtőláger, majd főmunka-, aztán központi (vagy koncentrációs) és „speciális” láger (az utóbbiak a valóságban haláltáborok voltak) működött.⁸ Itt fontos megjegyezni, hogy a magyarok (és németek) tízezreit fogva tartó és részben elpusztító délvidéki lágerek mellett az újjáalakult Jugoszláviában a fentiekkel egy időben és hasonló céllal sok száz láger működött az egyes – a szerb, a horvát, a szlovén, a bosznia-hercegovinai, a montenegrói (Crna Gora-i) és a macedón – tagköztársaságokban.

A délvidéki magyarság által lakott területen felállított, összesen 94 azonosított bácskai, nyugat-bánsági (bánati), szerémségi, drávaszögi, szlavóniai és muravidéki/szlovéniai „lógorban” raboskodók száma meghaladta a 200 ezer főt, akiknek döntő része német és több tízezer magyar polgári személy volt. A délvidéki magyarság – férfiak, nők, gyerekek, öregek – nagyobb része elsősorban a következő településeken létesített „lógorokban”, illetve haláltáborokban sínylődött, pusztult el: a Bácskában Szabadka, Zombor, Bácsstopolya, Tiszaistvánfalva (Járek) és Újvidék, a Nyugat-Bánságban Nagyikinda, Nagybecskerek és Versec. Fontos rámutatni, hogy az összes (94) délvidéki lágerben voltak magyarok kisebb-nagyobb számban.

A megtorlás idején például Újvidéken hosszú hónapokig rabszolgapiac működött, ahová a városban kialakított lágerekből az örök naponta hajtották ki az embereket. „A táborban hajnali 5 órakor menetbe állnak külön-külön a férfiak és

⁴ Magyarirtás a Délvidéken (szócikk). In: Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. Diós István. XVI. köt. (Pótkötet), Budapest, 2013. 732. o.

⁵ Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékai. 1944. december 23. – 1947. május 31. (A továbbiakban: MJNJ 44–47.) Szerk. G. Vass István. Budapest, 2003. Magyar Országos Levéltár. Lásd még: Vékás János: Magyarok a Vajdaságban. 1944–1954. Kronológia. Zenta, 2011. 35. o.

⁶ MJNJ 44–47., Vékás J., 2011. 37. o.

⁷ OZNA – közismert rövidítés. Odjeljenje za zaštitu naroda/Одељење за заштиту народа. Magyarul: Népvédelmi Osztály.

⁸ Délvidéki Magyar Golgota 1944–45. Kiállítási katalógus. Szerk. Bank Barbara, Cseresyésné Kiss Magdolna. Budapest, 2015. 16. o. – A táborok helyszínét Csorba Béla író, néprajzkutató (Temerin) állította össze, jegyzékét e sorok írója pontosította, illetve új lágerhelyszínekkel kiegészítette. A különféle táborok helyét tájegységenként, a települések sorrendjében közöljük. A vonatkozó helyeken a hajdani német lakta települések német elnevezését, egyes esetekben a régebbi, valamint a jelenlegi szerb nevet is feltüntettük.

nők. 1/2 6-kor kilépnek a munkaadók elé. Válogatnak köztük, és elviszik őket. Jönnek olyan[ok], akik már csak lányokat, nőket keresnek. Ezek a munkaadók rendszeresen egyik vagy másik katonaságból [a hadseregből vagy partizáncsapatokból] valók. Szörnyű nagy a vérbajosok [szifiliszese]k száma. [1945] Április vége felé hajnali 1/2 4-kor katona jött a táborba a nők hálótermébe, kiválasztott magának egy lányt azzal, hogy »csak két órára van szüksége rá«. Valóban 6 órakor félholtan vánszorgott vissza. [...] A 8–10 éves magyar gyerekeket kanászoknak adják el a táborok.”⁹

A Bácskában 9, a Nyugat-Bánságban (Bánát) 10, a Szerémségben egy ún. központi vagy koncentrációs főmunkatábor (összesen 20) működött, amelyek alá szervezetileg 1944. októbere és 1948. márciusa között kb. 200 különféle láger tartozott, vagyis mindösszesen 220 „lógort” volt. Ennek oka, hogy a felsorolt, azonosított 94 főbb láger mellett vagy közelében számos időszakos tábor is létezett, amelyeknek a rabjait főként mezőgazdasági kényszermunkára rendelték ki. Például amikor 1945 közepére megtelt a Bácskörtés, illetve Gádor falvakban felállított haláltábor, Zombortól délkeletre, Szentfűlöp községben új, időszakos „lógort” létesítettek, amely 1945. júniustól októberig működött. Ez alatt az idő alatt itt 250 foglyot éhezettek halálra.¹⁰

A partizánhatóságok, majd a népfelzabarádító bizottságok az azonosított 94 délvidéki főlágeren kívül több mint száz települést is kényszermunkatáboroként működtettek, amelyekből a lakosokat és az odahurcolt magyar (és német) foglyokat hosszú hónapokig fizetség nélkül rendelték ki mindennap dolgozni hajnaltól késő estig a helyi szerb gazdák termőföldjeire vagy német és magyar birtokosoktól elkobzott gazdaságokba. Egy példa: a bácskai Sajkásvidéken, Sajkáslak községben a helyi partizánvezetőség – másokkal együtt – naponta kényszermunkára hajtatta a szerb gazdák kukoricáját betakarítani Dujmovics Antalné, akinek a férjét a partizánok legyilkolták.

A várandós özvegy három gyermekével a szomszédos Tündéres helységről menekült a faluba.¹¹

A Délvidéken működő összesen 9 haláltábor helyszíne: Molyfalva, Rezsőháza (Nyugat-Bánság); Bácskörtés, Gádor, Tiszaistvánfalva (Bácska); Szávaszentdemeter (Szerémség); Kerény, Valpó (Szlavónia); Hrastovec, Sternthal/Strnišče (Szlovénia). A Tito marsall által irányított hatalom a megsemmisítő légereket „speciális táboroknak” nevezte. Mindegyikre jellemző volt, hogy ezekbe a munkaképtelen népeiséget hurcolták: 60 év felettieket, 14 év alatti gyermekeket és kisgyermekes anyákat. A kétévesnél idősebb fiúkat és lányokat elválasztották a szüleiktől vagy közeli hozzátartozójuktól.

A fent említett bácskai és nyugat-bánsági haláltáborok a valóságban teljesen elfoglaltak egy-egy községet, amelyek egyenként több száz lakóházból álltak. A településeket nem kerítették körül, hanem partizánok és rendőrök őrizték őket, és éjjel-nappal szigorú felügyelet alatt tartották. Az időnként váltott őreket egymástól száz méter távolságban állították fel. A „falutábor” tilos volt elhagyni, aki ezt mégis megkísérelte, azt mint „szökésben lévő” agyonlőtték. Egy-egy lakóházba, sőt istállóba is 15–20 embert kényszerítettek, zsúfoltak össze. Az épületeket a partizánok és a helyi szerbek korábban kifosztották, ezért a foglyoknak a padozaton vagy a földön kellett aludniuk, és keveseknek volt takarója. Csak a saját ruházatukat viselhették. A téli hónapokban is fűtetlen helyiségekben kellett tartózkodniuk. A tisztálkodási lehetőségek gyakorlatilag teljes hiánya miatt a rabokat állandóan bolhák gyötörték, és megretvedtek, főként az idősebbek. A parancsnokság csak akkor rendelte el a tetvek irtását, amikor attól tartott, hogy az élősködők a partizánok és a rendőrök soraiban is elszaporodnak. A foglyok között ugyan szinte minden táborban volt egy-két orvos vagy felcser végzettségű rab, de gyógyszerek hiányában nem tudtak gyógyítani. S az iszonyú körülmények miatt a legcsekélyebb egészségügyi ellátást sem lehe-

⁹ Idézet a Gyöngyösi János magyar külügyminiszterhez intézett, *Magyar sors a Délvidéken* című, keltezés nélküli beadványból. In: Matuska Márton: *A megtorlás napjai. Ahogy az emlékezet megőrizte. Újvidék* 1991. 379. o.

¹⁰ Kiss Igor: *Haláltáborok Délen*. In: *A Kárpát-medence elveszített területeiről (Kárpátalja, Erdély, Felvidék és Délvidék) szovjet típusú táborokba hurcoltak kálváriája*. Konferenciakötet. Szerk. Botlik József, Cseresnyésné Kiss Magdolna. Budapest, 2017. 39., 40. o.

¹¹ Matuska Márton: *A föld alól is eltűntek. A Sajkásvidék magyartalanításának története*. Szerk. Cseresnyésné Kiss Magdolna. Budapest, 2018. 68–69. o.

tett biztosítani. Tehetetlenek voltak a táborlakók között kitört tifusz- és vérhas-járványokkal szemben, amelyeknek sok százan estek áldozatul.

A haláltáborok vezetősége tudatosan törekedett a rabok kiéheztetésére, mielőbbi éhenhalásukra. Ezért az élelemellátásuk igen szegényes volt, és gyakran előfordult, hogy napokig nem kaptak enni. Ha igen, akkor a legtöbbször kukoricalisztből főzött levest vagy ún. „ritka száraz borsólevest” kellett fogyasztaniuk, sőtlanul. Központi parancs szerint a foglyok nem kaphattak búzalisztből sült kenyeret, csak kukoricából készültet.

A „speciális”, azaz a haláltáborok sok ezer ártatlan magyar (és német) áldozatának a temetése hasonlóképpen embertelen és főtelmes volt, mint nyomorúságos életük utolsó napjai. A lágereből, mint az elhullott állatokat, többnyire szekereken szállították el a földi maradványait, majd rendszerint mezítelenül, tömegsírokba földelték el tetemeiket. A hatóságok semmilyen egyházi szertartásra nem adtak lehetőséget. A táborban még élő hozzátartozóik sem vehettek búcsút szeretteiktől, és később sem róhatták le kegyeletüket a tömegsíroknál.

Amikor 1944. október első hetének végén Tito marsall partizánosztagei és a helyi szerb lakosság megkezdték a bácskai magyar népirtást, a megtorlást túlélő magyarok (és németek) tízezreit az akkor gyorsan felállított 31 különféle táborba hurcolták. Ezek helyszíne sorrendben: Apatin (Abthausen, Apatin), Bácskörtés (Kruševlje), Bácsordas (Wolfingen, Karavukovo), Bácspalánka (Plankenburg, Bačka Palanka), Bácsszentiván (Sonnhofen, Prigrevica), Bácsstopolya (Topola, Bačka Topola), Cservenka (Rotweil, Crevenka), Csonoplya (Hügelhorst, Čonoplja), Futak (Neufutok, Futog), Gádor (Gaumarkt, Gákova/Gakovo), Hódság (Hanfhausen, Odžaci), Kerény (Kernei, Kljajićevo), Kiskér (Klein-Wiesen, Bačko Dobro Polje), Kúla (Wolfsburg, Kula), Külöd (Ringdorf, Kolut), Militics (Militisch, Srpski Miletic), Ókér (Pašićevo, Zmajevó), Órszállás (Stanischitz, Stanišić), Regőce (Riedau, Ridjica), Sóvé (Schowe, Ravno Selo), Szabadka (Maria-

Theresiopel, Subotica), Szeghegy (Sekitsch, Szikics, Lovćenac), Szentfűlöp (Philipsdorf, Bački Gračac), Szépliget (Schönau, Gajdobra), Szilberek (Silberg, Bački Brestovac), Tiszaistvánfalva (Járek, Bački Jarak), Torzsa (Torschau, Savino Selo), Újvidék (Neusatz, Novi Sad), Vepröd (Ebersdorf, Veprovac, Kruščić), Verbász (Werbass, Vrbas), Zombor (Sombor).

Közülük például Szabadkán, a Bácska legnépesebb városában – lakossága 1941-ben: 102 736 fő, ebből 61 581 magyar (59,90%) – már 1944 novemberétől működött a partizánhatóságok központi munkatábora, melyben kb. négyezer fogoly fordult meg, és amely 1948 elejéig állt fenn. A város történelmi bizottságának összegyűjtött adatai szerint Szabadkán az 1944 őszi magyar áldozatok száma elérte a kétezer főt.¹² Egy Soós nevű kereskedő 12 és 13 éves lányait a partizánok azért erőszakolták meg, majd végezték ki, mert 1941 augusztusában, amikor Horthy Miklós (1868–1957) kormányzó Szabadkára látogatott, az újkönyér-ünnepeken magyar nemzeti viseletben, 9 és 10 évesen az államfő mellett álltak.¹³ Újvidéken is 1944 novemberében létesítettek koncentrációs lágert a Duna város melletti mocsaras árterületén, ahová kezdetben munkaképes polgárokat hurcoltak, férfiakat és nőket egyaránt. Amikor a környéken több új lágert hoztak létre, az előbbi „lógort” elosztó központtá szervezték át, ahol a rabok folyamatosan cserélődtek, mert egy részüket a Szovjetunióba hurcolták kényszermunkára. Az újvidéki elosztó központi tábort csak 1948 márciusában zárták be.¹⁴

A Nyugat-Bánságban (Bánát) 1944 októberétől összesen 43 különféle tábort („lógort”) állítottak fel a magyarok (és németek) tízezreinek a fogva tartására, illetve kényszermunkára a következő településeken: Alsóelemér (Deutsch Elemer, Nemački Elemir), Bégaszentgyörgy (Sankt Georgen, Žitište), Beresztóc (Rustendorf, Banatski Brestovac), Bocsár (Botschar, Bočar), Csősztelek (Tschestereg, Čestereg), Ernőháza (Ernsthausen, Banatski Despotovac), Écska (Ecsehida, Deutsch Etschka, Ečka), Fehértelep (Fejértelep, Sanddorf, Šušara), Fehértemp-

¹² Mészáros Sándor: Holttá nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum. 1944–45. I. köt. Bácska. Budapest, 1995. 43. o.; Lásd még: Silák Mária: Emlékeim. Szép és szomorú Szabadkám. Szerk. Cseresyésné Kiss Magdolna. Budapest, 2012. 33–51. o.

¹³ Mészáros S., 1995. 37. o.

¹⁴ Kiss Igor, 2017. 39–40. o.

lom (Weisskirchen, Bela Crkva), Ferenchalom (Franzfeld, Kačarevo, Kraljevićevo), Galagonyás (Glogon, Glogonj), Györgyháza (Georgshausen, Velika Greda), Homokos (Mramorak), Istvánföldre (Stefansfeld, Krajišnik), Istvánvölgy (Heiderschütz, Hajdučica), Katalinfalva (Kathereinfeld, Ravni Topolovac), Károlyliget (Charleville, Šarlevil, ma: Banatsko Veliko Selo), Kevevára (Temeskubin, Kovin), Kistószeg (Massdorf, Mastort), Lázárföld (Lasarfeld, Lazarevo), Molyfalva (Molin), Módos (Modosch, Jaša Tomić), Nagybecskerek (Grossbetschkerek, Petrovgrad, ma: Zrenjanin), Nagykárolyfalva (Karlsdorf, Banatski Karlovac), Nagyikinda (Gross-Kikinda, Kikinda), Nagytószeg (Heufeld, Novi Kozarci), Nákófalva (Nakovo), Németcsernye (Deutsch Zerne, Nemačka Crnja), Omlód (Homolitz, Omoljica), Paiula (Krnjača, ma: Belgrád városrésze), Pancsova (Pančevo), Párdány (Pardan, Medja), Rezsőháza (Rudolfsgnad, Kničanin), Szentborbála (Soltur, ma: Banatsko Veliko Selo), Szenthubert (Sankt Hubert, ma: Banatsko Veliko Selo), Szécsenfalva (Setschanfeld, Dužine), Temeskutas (Kudritz, Gudurica), Torontálalmás (Apfeldorf, Jabuka), Torontálszécsány (Petersheim, Sečanj), Török-topolya (Banat-Topola, Banatska Topola), Versec (Werschetz, Vršac), Zichyfalva (Zichydorf, Plandište), Zsigmondfalva (Sigmundfeld, Lukičevo).

Négy helyszínről röviden. A Nyugat-Bánság második legnépesebb városa Nagyikinda, ahol a „Mlekara” tejgyár területén „speciális”, vagyis megsemmisítő haláltábort létesítettek, ez később a vidék központi munkatáboraként működött. Később a tejgyár nagyudvarán, az 1963 nyarán végzett földmunkák során felszaggatták a gyűjtőtábor egyik tömegsíriját, ekkor a nem mélyen fekvő emberi csontokat vastag földréteggel fedték le. Aztán 1979–1980-ban az előbbi helyre egy hűtőházat építettek, amikor az alapok gépi kiásása közben ismét előkerült a csontvázak egy része. Az Állambiztonsági Igazgatóság, az UDBA titkosszolgálati ügynökei az emberi maradványokat elszállították ismeretlen helyre. A nagyikindai Vasutas Atlétikai Klub (ŽAK) labdarúgó pályája mögött is voltak/vannak csupán vékony földdel lefedett tömegsírok azokkal az áldozatokkal, akiket 1944 őszén öltek meg a partizánok.

A Nyugat-Bánság legnépesebb városa Nagybecskerek, a Béga folyó partján helyezkedik el. A településen az ún. Öreg malom („Stari mlin”) épületében 1944 októberében alakították ki a haláltábort, majd központi lágerré szervezték át, és 1947 májusáig működött. A vidék 1944. októberi megszállása után a partizánosztagok Kevevára helységben a selyemgyár üzemépületeibe hurcolták és tartották fogva hónapokig a környékbeli települések magyar lakóit. A Nyugat-Bánságban felállított legnagyobb haláltábor a Tisza bal partján, a Béga torkolatának közelében, a döntően németlakta Rezsőháza (Rudolfsgnad) községben működött. Ebben a „lógorban” 1944. október–novemberben 30 ezer, döntően német ajkú polgári személyt őriztek. Közöttük sok száz magyart is, akiknek egy része – a pontos számuk napjainkban sem ismert – az embertelen körülmények, a kínzások és megaláztatások következtében meghalt.

A kutatások által feltárt és eddig ismert adatok, illetve megbízható becslések szerint a Nyugat-Bánságban 1944–1945 fordulóján a partizánok és a helyi szerbek megtorlása folyamán több mint kétezer magyar – nemcsak férfiak, hanem nők, gyermekek, aggok is – vált áldozattá, akiket kivégeztek, a „lógorokban” pusztultak el, vagy később hivatalosan holtta nyilvánították őket, mint „1944-ben eltűnt” személyeket.

A Szerémségben Tito marsall partizánhatóságai összesen kilenc lágert állítottak fel a következő településeken: Belcsény (Beočin), India (Indjija), Ópázda (Stara Pazova), Rednek (Vrdnik), Ruma (Ruma), Séd (Sid, Šid), Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica), Ürög (Irig), Zimony (Zemun) – ez a helység már az 1930-as évektől Belgrád városrésze volt. E „lógorokban” sok ezer szerémségi horvátot, magyart és németet tartottak fogva. Közben a Tito vezette partizánosztagok már 1944–1945 fordulóján tömeges mészárlásokat követtek el az itt élő magyarok (és különösen a horvátok) ellen. Miközben a szerémségi és a szomszédos szlavóniai, összesen kb. 15–20 ezer főre becsült szórványmagyarságnak semmi köze nem volt a horvát usztasák – háború alatt elkövetett – szerbek elleni népirtásához. Elsősorban a Szerémségben élő németek, de az itt élő magyarok elpusztítására állították fel Szávaszentdemeteren

a „Svilara” (selyemgyár) épületeiben kialakított haláltábor.¹⁵

Az Újvidéktől délkeletre fekvő, jelképes nevű Maradék községben egy helyi magyar lakos évtizedekig őrzött jegyzéke szerint a partizánok 39 magyart, illetve elmagyarosodott horvátot és németet öltek meg. A napjainkban ismert adatok szerint összesen 48 maradéki lakos tűnt el a partizánok által végrehajtott megtorlás idején. Egy szemtanú szerint Beska községben a partizánok több mint száz magyart mészároltak le. Tény, hogy más magyar szórványtelepüléseken is sokan a megtorlás áldozataivá váltak. Ezek: Belcsény, Beska, Herkóca (Gomoly), India, Mitrovica (Szávaszentdemeter), Nyékinca (Nyék), Ópázova, Sátoros (Satinca), Séd, Újlak, Ürög, Vogány – sorolta Mészáros Sándor történész,¹⁶ aki hozzátette: „stb.” A partizánok szerémségi magyarelles megtorlása tehát nem csak az előbbi településeken zajlott. Az eddig feltárt, illetve becsült adatok szerint a jugoszláv partizánosztagok a Szerémségben is tömegesen végeztek ki magyarokat, akiknek száma meghaladja az egyezer főt.¹⁷

A Drávaszögben a magyar és német csapatok a Duna itteni szakaszán két hídfőnél kemény harcokat vívtak a szovjet Vörös Hadsereggel és a jugoszláv partizánalakulatokkal. Az ún. kiskőszegi (batinai) csata november 11. és 30. között zajlott, 19 napig tartott, amelyben kb. kétezer szovjet katonára és több száz partizán esett el. A falubeliek emlékezete szerint akkoriban „a Duna napokig vörös volt a vértől”. A szovjet hadsereg nyomában érkező újabb jugoszláv partizánosztagok Tito marsall október 17-i parancsa értelmében a Drávaszög fokozatosan birtokba vett részein azonnal bevezették a katonai közigazgatást, s megkezdték a magyar (és német) lakosság elleni megtorlást.¹⁸

Például a Hercegszöllős községben történt megtorlaskor, 1944. december 3-án, az első vértanú a 39 éves Faragó Ferenc (*1905) re-

formátus lelkész volt. A partizánok összesen 16 helyi lakost (14 magyar, 2 horvát) fogdostak össze, majd a Komadinovics-féle házba hurcolták, ahol mindannyiukat megkínozták. Közülük 12 magyart agyonvertek, és az épület kertjében tömegsírba földelték. A magyarság elleni vérengzést a térségben állomásozó jugoszláv 7. partizánbrigád (dandár) tagjai követték el. A legújabb, 2018-ban közzétett kutatási eredmények szerint Hercegszöllősön összesen 22 magyar áldozat nevét sikerült azonosítani.¹⁹

A partizánhatalom nyomában a harcok múltán, 1944. november végén a Duna és a Dráva összefolyásának szögletében, Albertfaluban (Grabovac) létesítette az első drávaszögi „lógort”, amely Hercegszöllöstől 7 km-re délre helyezkedik el. Ide hurcolták a környékbéli magyarokat és németeket, itt pusztult el Klein Tivadar (1872–1945), Pélmonostor köztisztviselőként álló esperesplébános. A második drávaszögi megsemmisítő tábor a partizánhatóságok 1945 tavaszán állították fel Várdaróc községtől kb. 3 km-re keletre, a Kopácsi-rét szegélyén, a Dunai-puszta (Podunavlje) külterületi lakott helyen. A láger 1946-ban történt feloszlataáig kb. ezer főt – a németek között sok magyart is – embertelen körülmények között, gyakorlatilag rabszolgaként dolgoztattak.

A horvátországi magyarság közösségi vezetői és jeles tagjai által 1993. január 13-án kiadott – „Ne engedje meg a világ a horvátországi magyar kisebbségi közösség megsemmisítését!” című – felhívásában kijelentették: hetvennégy esztendőse kisebbségi létük legválságosabb időszakát élték, élük át számos, az Árpád-kor óta magyarul lakta településeken a Drávaszögben és Kelet-Szlavóniában. E két tájon az „első etnikai tisztogatás 1944–45 fordulóján kezdődött a német nemzetiségűek ellen, de ez időben *mintegy kétezer magyar is áldozatul esett Tito partizánjai gyilkos bosszújának*”.²⁰

¹⁵ Kiss Igor, 2017. 40–41. o.

¹⁶ Mészáros Sándor: Holttá nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum. 1944–45. II. köt. Bánság, Szerémség, Baranya, Muravidék. Szerk., előszó: Csorba Béla. [Újvidék], 2000. – A maradéki vértanúk névsora: 62–63. o.; a 33 áldozat jegyzéke: 63–66. o.; a szerémségi járásbíróóságok idézett holttá nyilvánítási okiratai: 82. o.

¹⁷ Domonkos László: Elsüllyedt földön. Szerémi szerelem. Budapest, 2013. 70. o.

¹⁸ Mészáros S., II. köt. 2000. 71–73. o.

¹⁹ Bognár András – Horváth M. László – Vladimír Geiger: A magyarok és németek vesztesége Horvátországban és Bácskában 1944/45-ben és a háború után. Szerk. Horváth M. László. Zágráb–Budapest, 2018. 51–52. o.

²⁰ (botlik) [Botlik József]: Etnikai tisztogatás ENSZ-segítséggel. A horvátországi magyarság segélykiáltása. In: Magyar Nemzet, 1993. január 13., 8. o. (Kiem. tőlem – B. J.)

Kelet-Szlavóniában (szerb szemszögből Nyugat-Szerémség) Tito marsall partizánosztagai már 1944 őszén megindították az ádáz ellenségnek tekintett „usztasa” horvátok és a „fasiszta” magyarok elleni véres megtorlást. A 2018-ban közzétett kelet-szlavóniai jegyzék 134 ártatlan magyar áldozat nevét sorolja fel, akiket Eszék városában és 17 községben mészároltak le a partizánok. A legtöbbet a következő településeken: Csák 25, Diakóvár 22, Haraszi 17, Szentlászló 14, Eszék 13 vértanú. Az eszéki járásbírórság rajtuk kívül 17 ártatlan magyart háborús bűnössé nyilvánított, jogerősen halálra ítélt, amit végrehajtottak.

A történelmi Szlavónia nyugati nagyobb részét, vagyis a hajdani Pozsega, Verőce, Belovár-Körös és Varasd vármegyék területét újabban Közép-Horvátországnak nevezik. Az 1940-es évek elején Nyugat-Szlavóniában mintegy 40 ezer magyar élt, ahol a 2018-ban közzétett adatok szerint a partizánok 24 településen összesen 135 magyart mészároltak le. A névjegyzék azt is tanúsítja, hogy több helyen tömeges kivégzéseket hajtottak végre: Grubisincz 30, Gerzence 20, Nagypiszanica 16, Belovár 14 áldozattal. Zsdála községben öt ártatlan helyi magyar lakost háborús bűnökkel vádoltak, a belovári katonai bíróság mindannyiukat halálra ítélte, és 1945. június–szeptember között kivégezték őket.

A történelmi Szlavónia területén élő magyarság veszteségeit növelte, hogy a második világháború alatt és után jugoszláv adatok alapján legalább hétezer magyar hagyta el Horvátországot, emellett – Kővágó László (1923–1990) történész szerint – 12–14 ezer magyart kitelepítettek.²¹ A legújabb, 2018-ban közzétett kutatási eredmények, a „nem teljes lista” szerint Horvátországban 647 magyart végeztek ki a partizánok. A fenti áldozatok között 47 főt lágerekben, illetve börtönökben öltek meg, ezenkívül 21, partizánoktól megszökött magyart és 64 magyar nemzetiségű horvát katonát (domobránt) „likvidáltak”.²²

A Dráva és a Száva folyók között elhelyezkedő Szlavóniában 1945 májusától öt „lógort”, valójá-

ban haláltábor működött 1946 közepéig-végéig, amelyekben a becslések szerint néhány ezren estek áldozatul, közöttük több mint 300 ártatlan szlavóniai magyar. A lágereket Eszék környékén állították fel a várostól kb. 10, illetve 35 km-re: Józseffelva (Josipovac), Valpó (Valpovo), illetve Ténye (Tenja) településeken. Az utóbbit később, 1946. augusztus végén létesítették, miután az előbbi két tábort bezárták. A tényei „lógort” 1947. január 18-án számolták fel. Eközben a negyedik haláltábor Kerény (Krndija) községben (Diakovári járás, volt Verőce vármegye) 1945 májusától „üzemelt” a következő év derekáig. Az ötödik haláltábor Nagypiszanica helységben (Belovári járás, Belovár-Körös vm.) működött, ahol sok magyar is elpusztult, a számuk azonban ismeretlen. Szlavóniában a mértékadó becslések szerint az öt haláltáborban összesen több mint 600 ártatlan magyar áldozat hunyt el.

A Muraközbe beszivárgott jugoszláv, illetve velük együtt a helyi kommunista partizánok kegyetlenkedéseiről dr. Nagy Iván (1904–1972) délvidéki magyar országgyűlési képviselő az elsők között jutatott el adatokat a Magyar Királyi Miniszterelnökséghez. Egy partizánosztag 1944. július 23-án éjjel betört Csáktornyára, összeszedett 68 lakost, akik közül 53 magyar nemzetiségű volt. Az elfogott embereket a lovaikkal és más vagyontárgyaikkal együtt a közeli mocsaras, bozótos határrészre hurcolták, majd kegyetlenül lemészárolták őket. A hozzátartozók 37 áldozat megcsonkított holttestét találták meg, a többi, 31-nek nyoma veszett.²³

A magyarság 1944 végétől ismét menekülni kényszerült nemcsak Csáktornyáról, hanem a Muraközben is, amely 1945. április első napjaiban került a Tito marsall vezette partizánhadserg birtokába. Ezt követően több tucat fontos beosztású, a helyi közigazgatásban dolgozó magyar személy és értelmiségi (főként tanítók, egyesületi vezetők, valamint községi bírók) estek áldozatul a partizánok megtorlásának. A fentiekén kívül a 2011-ig gyűjtött adatok szerint Csáktornyán 1944 végén 68, majd 1945 elején a partizánok továb-

²¹ Sebők László: A horvátországi magyarok a statisztikák tükrében. In: Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből. Szerk. Arday Lajos. Budapest, 1994. 143. o.

²² Bognár A. – Horváth M. L. – Geiger, V., 2018. 47. o.

²³ Nagy Iván dr. adatközlője, Lajkó Rózsi csáktornyai lakos eredeti levelének lelőhelye: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. K 28. 1944–R–25 965. szám

bi 53 főt gyilkoltak meg a magyarságuk miatt.²⁴ Ugyancsak Csáktornyan 1945. április elején vészelt nyoma a város korábbi polgármesterének, Pecsornik Ottónak (*1903), aki 1942 februárjától volt tagja a Magyar Országgyűlés Képviselőházának.²⁵ A fenti adatokat összesítve: a Muraközben 1944–1945 fordulóján 175 magyart gyilkoltak le Tito marsall partizánosztagai. Ezenkívül további több tucat magyar áldozata volt a megtorlásoknak, így azok száma meghaladja a 200 főt. Kotor községben a 62 éves Nagy Vjekoslav (apja neve József) hentest 1946-ban mint a „nép ellenségét” nyilvánosan végezték ki. A partizánhatóságok a világháború végén, 1945 májusában kb. 1200 muraközi magyart üzték ki Magyarországra.²⁶

A muravidéki magyarság ellen Tito marsall partizánhatalma által 1945-ben elkövetett megtorlás és népirtás nemcsak a magyarországi, de a nemzetközi közvélemény előtt is gyakorlatilag ismeretlen. Elszenvedői, túlélői közül csak néhányan mertek nyilatkozni a kutatóknak közel fél évszázad múltán, a Jugoszlávia 1991-ben történt felbomlása utáni években. Muravidéken a jugoszláv partizánosztagoktól 1945. április elején vették át az irányítást a helyi szlovén népfelszabadító bizottságok. Az Alsólendván felállított testület első intézkedéseként az Alsólendvai járáshoz tartozó falvakban összegyűjtette azokat a volt nyilaskeresztes párttagokat, akik magyarok voltak. Az Alsólendva és Murszombat között félúton fekvő Filóc (Filovci) községben, az országút mellett két nagy udvart szögesdróttal bekerítettek, és az így kialakított, hivatalosan „átképző és átnevelő táborba” kb. 200 nyilaspárti, ahogy mondták: „fasiszta magyart” zsúfoltak össze. Egyeseket közülük ezután két év kényszermunkára ítélték, és a közügyektől is eltiltották. A szlovéniai gyűjtőlágerek között a filóci tartották a leghírhedtebbnek, ahol a legkegyetlenebb parti-

zánokból lett örök működtek. Más adat szerint a táborban összesen 288 embert tartottak fogva.²⁷

A muravidéki illetékes katonai bíróság Murszombaton 1945. április 25-én hozta meg első ítéletét a szlovén nemzet becsülete, méltósága ellen elkövetett bűnök megbüntetéséről rendelkező törvény alapján. Megdöbbenést és félelmet keltett a muravidéki magyarság körében, amikor ártatlanul, mint „burzsoákat” golyó általi halálra ítélték és kivégezték Lipics József bankárt és Benkő József murszombati nagykereskedőt, vágóhid-tulajdonost, a köznyelvben „húsgyárost”.²⁸ Szintén ekkoriban „likvidálta” a partizánparancsnokság „az erősen magyar érzelmű” göntérházai Tóth Pétert és feleségét. Őrihódoson pedig a Szentbiber községből származó nemes Luthár István malom- és fűrészüzem-tulajdonost gyilkolták meg a partizánok, „aki nem volt hajlandó engedelmessé válni az új hatalomnak”.²⁹

A szlovén kommunista hatóságok a filóci táboron kívül további három lágert jelöltek ki a muravidéki magyarság számára, de már a régi szlovén területeken: Hrastovec, Sternthal (Strnišče) és Ormozs (Ormož) településeken. A magyarság elleni tömeges megtorlás 1945. július 9-éről 10-ére virradó éjszakán kezdődött, amikor a jugoszláv/szlovén hatóságok (végrehajtói a partizánok voltak) 19 magyarlakta településről 558 lakost a Maribor városától kb. 15 km-re keletre elhelyezkedő Hrastovec várában kialakított koncentrációs táborba deportáltak.

Mindez megtorlás volt azért, mert a Muravidék 1941. áprilisi felszabadulása és Magyarországgal történt újraegyesülése után az ősi magyar szállásterület felbontására 1921 és 1934 között létrehozott szlovén kolóniák (gyarmatbirtokok) lakóit eltávolították. A magyar hatóságok 1942. június 22-én és 23-án összegyűjtötték azokat, akik 1918. október 31-e után a délszláv királyi hatalom ösztönzésére telepedtek le a Muravi-

²⁴ Magyarirtás a Délvidéken (szócikk). In: Magyar Katolikus Lexikon, XVI. köt. 2013. 732. o.

²⁵ Sebestyén Mihály, dr.: Ahogy én láttam... Budapest, 2016. Közjegyzői Akadémia Kiadó, 2016. 26., 44., 58. o.; Világháló: Munczi Antal – magtudin.org/Murakoz.htm (Muraköz újból Magyarország c. fejezet.)

²⁶ Bognár A. – Horváth M. L. – Geiger, V., 2018. 18., 71–73. o.

²⁷ Kovács Attila – Tátrai Ágnes: Magyarok a Muravidéken. 1918–1945. Kronológia. Lendva–Ljubljana, 2013. 111. o. – A filóci lágert 1945. szeptember elején számolták fel.

²⁸ Göncz László: Felszabadulás vagy megszállás? A Mura mente 1941–1945. Lendva, 2006. 165. o. – Ezen idézett kötet közöl egy korabeli szórólapot, amely a vágóhidterméket népszerűsítette. A nyomtatvány az alábbi főszöveggel emelte ki a gyártót: „BENKŐ-gyár / Murszombat (Muravidék)”, 270. o. (A szlovén szakirodalomban „Benko”, tehát szlávósították.)

²⁹ Göncz László: Egy peremvidék hírmondói. Mura menti életképek a 20. század első feléből. Budapest, 2006. 107–108., 131. o.

dékre, és hat faluból 589 kolonistát (családokat, gyermekeket, felnőtteket, öregeket) Alsólendvára szállítottak.³⁰ Innen vasúti szerelvényekkel még 23-án elindultak a Sárvár járási székhelyen (Vas vm.) működő internálótáborba, ahol az újabb államfordulatig voltak őrizet alatt. Közülük a felnőtt kolonisták naponta kijárhattak, és fizetségért a környező mezőgazdasági uradalmakban, illetve módosabb gazdáknál dolgozhattak.³¹

A második világháború után a hrastoveci várba 1945. július 10-én elhurcolt 558 muravidéki magyar többsége öreg férfi és nő, valamint 194 gyermek, akik 15 évesnél fiatalabbak voltak. E családok férfi tagjainak a túlnyomó részét már korábban bebörtönözte az új hatalom, vagy a muravidéki Filóc községben felállított internáló táborban raboskodva „átnevelésen” vettek részt. A hrastoveci magyar foglyoknak azon részét, akiknek nem volt 15 évesnél kisebb gyermeke, július 28-án átszállították a kb. 30 km-re délre fekvő Ptuj (ősi magyar neve: Potony) városka mellett fekvő Sternthal (szlovénül: Strnišče) korábbi alumíniumgyárában létesített lágerbe, ahol a nőket és a férfiakat külön épületekben szállásolták el. A hrastoveci táborban maradt gyerekeket 5 hét után elengedték, mert közülük a rossz körülmények miatt sok megbetegedett, főként vérhasban. Közülük legalább öt kiskorú a hazatérése után rövidesen meghalt. Rajtuk kívül a hivatalos adatok szerint 17 magyar pusztult el a két lágerben, közöttük 5 gyermek.³² A visszaemlékezések azonban ennél jóval több ártatlan áldozatról tanúskodtak, a fenti adatok tehát nem felelnek meg a valóságnak.

Az egyik túlélő, a Göntérházán 1926-ban született Bíró József évtizedekkel később, az 1990-es évek derekán (a korábbi feljegyzései alapján) tett közlése szerint így történt az elhurcolás: „Ilyen szörnyű, embertelen kegyetlenséget csak a zsidósággal tettek a háború alatt. Tizenhét fa-

luból 582 magyart (ezek 35%-a gyerek, 44%-a asszony, 21%-a férfi) nyolc-tíz, géppisztollyal felszerelt katona és rendőr ponyvával letakart teherautókra kényszerített. Éjfélről reggel négyig tartott mindez.”³³ Ez történt a következő családdal is: Bíró József 19, az öccse, Lajcsi (Lajos) 11 éves volt akkor, 44 éves édesanyjuk hét hónapos várandós, aki gyorsan egy tarisznyába rakta jövendő gyermeke apró ruháit és egy kispárnát. Tizenöt perc múlva 10 kg-os csomaggal készen kellett lenniük az indulásra. A családfőt a partizánok már korábban elhurcolták, mert a falu vezetője (bírója) volt. Az asszonyt és két fiát a göntérházi falubeliekkel együtt a teherautó az alsólendvai Korona Szállóba vitte, ahol a nyolc-tíz teremben már több mint ötszázan zsúfolódtak össze, és csak két mellékhelyiség volt. A nyári hőségben kevés volt a víz a sok szomjas gyereknek. Az Alsólendváról elindított tucatnyi teherautó sora másnap reggel érkezett meg a hrastoveci vár lábához, ahol a katonák nem engedték, hogy a foglyok az erdőhöz vezető úton menjenek fel a lágerbe. A meggyötört magyarokat arra kényszerítették, hogy a meredek hegyoldalon, a bozótosban négykézláb kúszva másszanak fel a várba. Bíró József eközben a várandós édesanyját támogatta.

A muravidéki magyarokkal együtt a hrastoveci lágerben raboskodók száma megközelítette az ezer főt, több mint a háromnegyed részük asszony és 15 éven aluli gyermek volt. „Gyenge” ennivalót kaptak. A várban nem volt víz, szekérre rakott hordókban kb. 600 litert húzott fel naponta 10–15 ember három km távolságról a hegy oldalában fakadó forrásból. A nyári hőségben a foglyok állandó vízhiányban szenvedtek, tisztálkodásra nem volt lehetőségük. Az árnyékszék a vár északi részén helyezkedett el: két 5 méter hosszú és 2 méter széles gödör, mindkét oldalán 5 méter hosszú gömbölyű fa, arra lehetett ráülni. Az előbbiekről Bíró József

³⁰ A telepéseket a következő magyar falvakból gyűjtötték össze: Benica 138, Lendvahosszúfalu 29, Kámaháza 85, Petesháza 128, Pince-major 195, Zalagyertyános 5 fő.

³¹ A szlovén telepések 15 évesnél fiatalabb gyermekeit 1942-ben a magyarországi szerb pravoszláv egyház közreműködésével a Bácskában, családoknál helyezték el. A sárvári táborban 23, azon kívül 12 internált Alsólendva környéki kolonista halt meg a második világháború alatt. In: Kovács Attila: A muravidéki magyarság 1920 és 1991 közötti sorsfordulóinak az áttekintése. Földrajzi Közlemények, 2012. 3. szám, 288. o.

³² Kovács A., 2012. 288–289. o.; Részletesen: Miért? / Zakaj? Lendvai füzetek 16. / Lendavski zvezki. Szerk. Silvija Kulčar, Mira Unger, Bence Lajos, Göncz László. Lendva–Lendava, 1998. 26–29. o. – A Hrastovec várába elhurcolt muravidéki magyarok névjegyzéke a születési évükkel, 41–48. o.

³³ Bíró József a fentebbinél kétfővel kevesebb, 17 magyar település elhurcolási adatait közölte, és százalékosan határozta meg az elhurcoltak nembeli arányát, amelyet átszámítottunk. Szerinte 24 fővel több, összesen 582 magyart hurcoltak a hrastoveci, illetve a sternthali lágerbe. Közülük: 109 férfi, 260 asszony, 213 gyerek volt. In: Miért? / Zakaj? 1998. 26. o.

öccse, Bíró Lajos (aki 1934-ben Göntérházán a család negyedik gyermekeként született) visszaemlékezése: „A véce egy nagy gödör volt, két oldalon hosszú rúddal. Csak a jó Isten tudja, hány gyerek esett bele a gödörbe, mert a tifusz miatt sokszor és sokáig kellett ott guggolni.”

A munkaképes foglyokat 1945. július végén felsorakoztatták, és teherautókkal a fentebb említett Sternthal nevű lágerbe hurcolták. Nem tudták, miért, de Bíró Józsefet az öccsével, Lajossal és várandós édesanyjukkal is közéjük sorolták. A hajdani első világháborús hadifogoly-, majd menekülttábor őrsége hírhedt volt a kegyetlenségéről, a több ezer rab kínzásáról, éheztetéséről, akiket a volt alumíniumgyár területének a rendezésén dolgoztattak. Az örök augusztus első felében az egyik napon a magyar asszonyokat és a gyerekeiket sorba állították, majd elszakították a 3–12 éveseket, és sírás-jajgatás közben teherautókra tuszkolták. Ezután a láger közelében veszteglő három vasúti teherkocsihoz vitték, majd bezárták őket, ahonnan még éjjel is hallani lehetett a zokogásukat. A gyerekeket másnap kelet felé 25 km-re, a Dráva folyó mentén elhelyezkedő Ormozs várába szállították, ahonnan két és fél hónap múltán, szeptember közepén hozták vissza azokat, akik életben maradtak.

A túlélő Bíró Lajos így emlékezett az előbbi eseményre, amikor őt is elhurcolták. „...síró-jajgató asszonyok karjaiban lévő és a lábukat átölelő gyerekeket megfogták és szó szerint földobálták a teherautóra. A tábor közelében veszteglő három marhaszállító vagonba raktak be minket, három és tizenkét év közötti gyerekeket. Egy vagonban körülbelül ötvenen voltunk. Azt a kínszenvedést, amit a bezárt vagonban átéltünk, a halálos ellenségemnek sem kívánom. Még most, ötven év után is kibuggyannak a könnyeim és rossz álmaim vannak, ha gyerekeket látok szenvedni. Az ormozszi vár szögesdróttal volt körülkerítve. Az üres szobákban a padlón feküdtünk. Reggel, amikor felkeltünk, sok gyerek maradt a földön fekvé, különösen a lányok közül, mert tifuszbetegség miatt éjjel meghaltak. Reggel jött egy idősebb ember lovas szekérrel, arra fölrakták a halottakat és kivitték a vár kapuján. [...] Szeptember

közepe felé jött egy teherautó, arra fölszálltunk. Egy teherautóra fölfértünk, míg idejövet három vagonban hoztak minket. Nem emlékszem, hogy leánygyermek volt-e közöttünk. Ők gyengébbek voltak és a tifusz végzett velük.” Testvére, Bíró József emlékezése: „Sohasem fogjuk megtudni, hogy hányan haltak meg. Visszajövetelkor egy teherautóval hozták őket [...], odafele menet pedig három vagonra való gyerek volt. [...] Mindennek szemtanúja voltam, mert az én öcsém, aki közöttük volt, hál' Istennek visszajött.” Az ormozszi várba hurcolt mintegy 150 ártatlan magyar gyerekből csak minden ötödik, kb. 30 maradt életben.

Bíró József édesanyja 1945. szeptember 6-án a sternthali haláltáborban hozta világra kislányát a mai ember számára elképzelhetetlen körülmények között, ez volt a hetedik szülése. A hónap végén szabadon engedték a muravidéki foglyokat. Közben soha nem hallgatták ki őket, elbocsátó igazolást sem kaptak: „Mielőtt kiengedtek minket, azt mondták, ha nem akarunk ide visszakerülni, akkor arról, ami itt történt soha senkinek ne mondjunk egy szót sem.” Az édesanya, csecsemő lánya és két fia rongyosan, tetvesen, piszkosan érkeztek haza Göntérházára. A szomszédok addig nem engedték be őket a lakásba, amíg meg nem fürödtek a mosókádban, majd a ruházatukat is elégették.³⁴

A muravidéki Lendvavásárhely (Dobronak) községben élő Göncz János (*1929) közölte 2001 júliusában tett visszaemlékezésében, hogy a falubíró édesapját is Filócra hurcolták. Tőle értesült a következőkről: „...a lágerben rettenetesen bántak velük, különösen egy »Puklasti Miha« nevű személyt emlegetett a gaztetteiről. Egyebek mellett táncoltatta a rabokat (ezért azok gúnyolódásból »táncmesternek« neveztek), közben pedig verte őket, majd motorkerékpárral végiggázolt a hátukon, stb. Minden szörnyűség ellenére az édesapja előbb hazakerült, mint a család többi tagja, valamikor 1945 szeptemberének közepén.”³⁵ Amikor Göncz János három és fél hónapig tartó bajorországi hadifogság után, 1945. augusztus 18-án 16 évesen visszaérkezett a szülőfalujába, Lendvavásárhelyre, senki sem

³⁴ Miért? / Zakaj? 1998. Visszaemlékezések: Bíró József, 26–29. o.; Bíró Lajos, 74–76. o.

³⁵ Göncz L., 2006. 74–75. o. – Göncz János Muraszombaton volt gimnazista, amikor 1945. január első napján levontként (még nem volt 16 éves) behívót kapott. Körmendre vitték, onnan Németországba, ahol gyors katonai kiképzésen vett részt, majd bevetették a harcokba. Bajorországban május 3-án amerikai fogságba esett.

fogadta otthon. Az apja még a filóci lágerben, az édesanyja és két nővére viszont a sternthali gyűjtőtáborban³⁶ raboskodott. A három nő csak szeptember végén szabadult. Anyjának a tifusz következtében, bár még csak 40 éves volt, soha többé nem nőtt ki rendesen a haja.³⁷

Tények röviden további emlékezőktől: A 13 éves Nedelko Imrét két nővérel, másfél éves öccsével és az édesanyjukkal Lendvahosszúfaluból hurcolták el Hrastovecre. Az édesapát a hadbíróóság 6 hónapnyi börtönre ítélte. (A család fellebbezett, a maribori bíróság az apát felmentette, és kiszabadult.) Amikor a hrastoveci lágerben kitört a tifusz, Alsólendva községi elnökének a kérésére 31 kiskorút kísérettel hazaengedtek, köztük Nedelko Imrét és az egyik nővérét. A gyerekcsoport gyalog tette meg a Ptuj vasútállomásáig vezető 25 km-es utat, ott vonatra ültették őket, és hazaérkeztek a Muravidékre. Édesanyja, a másik nővére és hat hónapos öccse a hrastoveci lágerben maradt. A két gyerek hamarosan súlyosan megbetegedett, ezért őket is hazaengedték, de néhány nap múlva a csecsemő fiúcska meghalt.³⁸

Csentevölgy községből a szegényparaszt Kaszás család valamennyi tagját, a két szülőt és hat gyermekét (négy fiút és két lányt) hurcolták el a hrastoveci lágerbe. A legkisebb Janika, 1945-ben született, hat hónapos csecsemő volt, a többiek 3, 5, 7, 11 és 13 évesek, az utóbbi a visszaemlékező, ifjabb Kaszás Imre. A kijelölt családok házához a partizánokat a volt kisbíró,³⁹ Fehér József vezette, akit végül szintén földobtak [a teherautóra] az áldozatok közé, és soha nem tért haza. A hrastoveci lágerben kitört vérhas-, illetve tifuszjárvány naponta tizedelte az ártatlan foglyokat. „Legtöbbjük összehúzódva, kínok között búcsúzott az élettől – emlékezett Kaszás Imre. – Megfásult testüket nem lehetett volna koporsóba helyezni. De azt mégis lehetett, hogy egy-egy úgynevezett koporsóba (faládába) két-három testet is elhelyeztek. Egyszerű volt a megoldás: az egyik halottnak erre, a másik-

nak arra volt a feje és csak rá kellett taposni, máris megroppant a megdermedt és kikínzott test. Három halott is volt egy-egy koporsóban (ládában), de a harmadik már csak gyerek volt.”

Három hét múltán a 13 éves Kaszás Imrét és négy testvérét (más gyerekekkel együtt) egy társzekéren hazairányították, a rokonok fogadták be őket, mert a lakóházukat a hatóságok lezárták, lepecsételték. A csecsemő Janika a szülőkkel tovább raboskodott: „...egy bizonyos idő után Janika öcsémet is hazaküldték. Már azt sem tudom, hogy ki hozta haza. Egy hét múlva az öcsém kilehelte lelkét, szüleim távollétében helyeztük örök nyugalomra.”⁴⁰ Idősebb Kaszás Imre és felesége csak szeptember végén szabadult a lágerből, ezután a gyermekeikkel beköltözhetek a saját házukba, és új életet kezdhettek.

A Pince községből a családjával együtt 16 évesen elhurcolt Hóbor Gizella visszaemlékezéséből: „Volt olyan nap, hogy egy szekér halottat vittek ki a várból. Apám mondta, hogy voltak közöttük olyanok is, akik még éltek. Sokan estek bele a vécégödörbe és ott is haltak meg.” Szabadulása után Gizellát is szekérral vitték haza Hrastovecra. „Útközben egy pincei kisfiú meghalt, itthon pedig az a völgyifalusi kicsi is, akit én hoztam az ölemben.” A szécsiszentlászlói Dóra Géza emlékezése szerint a falujából elhurcoltak közül hárman haltak meg a hrastoveci lágerben.⁴¹

Nemcsak annak a 19 magyar falunak a lakóit, akik hazakerültek a filóci, a hrastoveci, a sternthali vagy az ormoszi légerekből, hanem a muravidéki magyarság jelentős részét megbélyegezte a jugoszláv/szlovén kommunista hatalom. A Népvédelmi Osztály, az OZNA, majd 1946-tól jogutóda, az Állambiztonsági Igazgatóság, az UDBA néhány évig „mint veszélyes egyéneket, családokat” ezeket figyelt meg, de bántalmazásokat már nem kellett elszennvedniük.

Az Alsólendvai járásbíróóság – Mészáros Sándor történész kutatásai szerint – „is sok magyar

³⁶ Sternthal (Strnišče egyes szlovén forrásokban Šterntal) elnevezését később a hatóságok megváltoztatták: Kidričevo lett. A település nevét Boris Kidrič (1912–1953) második világháború alatti szlovén kommunista párt- és partizánvezértől kapta, aki 1945–1946-ban Szlovénia első miniszterelnöke volt.

³⁷ Göncz L.: Egy peremvidék, 2006. 75. o.

³⁸ Miért? / Zakaj? 1998. – Nedelko Imre, 77–78. o.

³⁹ Kisbíró: a községi előjáróságok altisztii jellegű alkalmazottja volt, aki dobszóval tette közzé a hirdetményeket, leveleket kézbesített, és az előjáróság egyéb munkájában segédkezett.

⁴⁰ Miért? / Zakaj? 1998. – Kaszás Imre visszaemlékezése, 82., 84. o.

⁴¹ Miért? / Zakaj? 1998. – Hóbor Gizella (sic!) adatközlései, 90. o, szécsiszentlászlói áldozatok, 91. o.

nemzetiségűt nyilvánított holtta”.⁴² Ezután három áldozat adatait közölte, majd a kézírata megszakadt. Az áldozatok közül ketten Muraszombat járási székhelyen születtek: A 68 éves Kálmán Péter és az 57 éves Korén József a muraszombati járásbíróóság 1958-ban kiadott holtta nyilvánítási okirata szerint „1944-ben eltűnt”. A harmadik a Mezővár községben született 44 éves Novák József volt: a fenti hatóság az előbbi indokkal 1959-ben adta ki az igazolást.⁴³

A háború utolsó napjaiban a Muravidék szinte valamennyi településén voltak polgári áldozatok. A szlovén Godina Ferdo, aki meghatározó szereplője volt a korabeli muravidéki eseményeknek, 35 év múltán megjelent könyvében 142 személyt említ, de Göncz László történész szerint „az erőszak által meghaltak tényleges száma bizonyára néhány fővel több”.⁴⁴

Az előbbiekkal szemben e sorok írója jóval többre, kb. 300 főre becsüli a megtorlás áldozatainak számát: kisebb részüket a partizánok gyilkolták le, másokat kivégeztek, többségük a lágerekben pusztult el, köztük sok nő és gyermek. Hozzászámítva a szovjet katonaság által a polgári lakosok ellen elkövetett és ismert gyilkosságokat is.

A muravidéki magyarság elleni 1945. június–július utáni és a következő években történt megtorlássorozat – a becslések szerint – kb. 1000–1300 személyt érintett, az akkori nemzeti közösség 10–13 százalékát. S nemcsak férfiakat, hanem nőket, gyerekeket és öregeket egyaránt. „A különböző táborokban uralkodó embertelen viszonyokról jobb híján csak szóbeli közlésből vannak ismereteink. A szemtanúk állításai szerint a »fasiszta táborok« (valójában a németországi nemzetiszocialista koncentrációs lágerek – B. J.) szintjén álltak kegyetlenségben. Az állati lét szintjére lökött deportáltak között a különféle fertőző betegségek fellépése miatt nagy volt az elhalálozottak száma. Ezek nagy része még mindig távoli temetőben pihen, névtelen sírok-

ba temetve. [...] Ugyancsak emlékeztetek az 1947 májusában történt deportálásokról, amikor a [magyarlaktja] Lendva-vidék és a Muraszombat község (tudniillik: járás) több falvából szállítottak el családokat minden ingóságukkal együtt Fedrengbe, Stari logba és Kočevje⁴⁵ környékére, ahol csekély fizetés, élelmiszerjegy ellenében dolgoztak éveket. [...] De azok a [muravidéki magyar] fiatalok sem jártak jobban, akiket az OZNA [1946-tól az UDBA] kiszemelt, majd valamilyen bűncselekmény vádjával arra kényszerített, hogy Magyarországon titkos adatokhoz jussanak. Ezeket éjnek éjadán »dobták« át a határon, teljesen felkészületlenül, s legtöbbször az ÁVO [ekkor már helyesen ÁVH, az Államvédelmi Hatóság] börtöneiben kötött ki, ott raboskodott éveket, ha egyáltalán kikerült onnan. Az itthon maradottak pedig örültek, hogy békében hagyják őket. E korszakot valaki találóan »kuss-magyar« korszaknak nevezte egszer.⁴⁶

A magyarság elleni megtorlás, a deportálás, a megtizedelt magyarok félelme miatt az 1948. évi népszámláláskor mindössze 10 243 fő, a muravidéki összlakosság 10,8%-a merete csak magát magyarnak vallani. A háború utáni első években az ismét határterületté vált Muravidéken az államhatalom erőteljes szlovénesítő és elnyomó (jugoszláv) nemzetiségi politikát folytatott. Eközben az itteni magyarság legfontosabb központját, Alsólendvát is átformálta, ahol 1948-ra a magyarság aránya a korábbinak alig több mint egyharmadára (37,6%-ra) csökkent.

Közben a bácskai, a bánáti (nyugat-bánsági) és a drávaszögi tömeges „likvidálásokat” Ivan Rukavina vezérőrnagy az 1944. december első napján kiadott ún. „mentőrendeletével” állította le, amelyet eljuttattak a katonai közigazgatás valamennyi helyi parancsnokához. Ennek ellenére számos településen továbbra is történtek kivégzések. Később, 1945. január 27-én jelent meg Josip Broz Tito rendelete arról, hogy a hadseregnek mindenütt át kell adnia a hatalmat a népfelsza-

⁴² Mészáros S., II. köt. 2000. 75. o. – Mészáros Sándor „szlovéniai Murántúlnak” említi a Muravidéket.

⁴³ Mészáros S., II. köt. 2000. 75. o. – A Muraszombati járásbíróóság holtta nyilvánítási bejegyzései, 83. o.

⁴⁴ Godina, Ferdo: Prekmurje [Muravidék] 1941–1945. Pomurska založba. 1980. Murska Sobota. Idézi: Göncz: Felszabadulás..., 2006. 158. o.

⁴⁵ A délnyugat-szlovéniai Kočevje környékére göntérházi magyarokat is elhurcoltak, ahol a kitelepített németek házaiba költöztették őket, és „legalább négy esztendeig ott voltak. Fakitermelés volt a feladatuk, amiért némi fizetést is kaptak, haza azonban nem jöhettek”. In: Göncz L.: Egy peremvidék..., 2006. 110. o.

⁴⁶ Bence Lajos: Írott szóval a megmaradásért. (A szlovéniai magyarság 70 éve). II. bőv. kiad. Győr–Lendva, 1996. 20. o.

badító bizottságoknak, és csak a háborús bűnök torolhatók meg.⁴⁷ Közben az újjáalakított Vajdaság területén – Bácska, Bánát (Nyugati-Bánság) és Baranja (Drávaszög) – 1944 őszén-telén, majd 1945 decemberéig az ún. háborús bűnöket megállapító bizottság koholt vádakkal 889 vajdasági (délvidéki) magyart ítelt halálra. A Beogradban (Belgrád) kiadott *Szlobodna Vojvodina* című szerb újság magyar tükörfordítása, a *Szabad Vajdaság* 1945. január és szeptember között megjelent számaiban közölt bírósági tudósítások összesen 92 magyar és 42 más nemzetiségű háborús bűnös elítéléséről (ezek zöme halálbüntetés volt) adtak hírt. A magyarok közül 85 bácskai, öt bánáti (nyugat-bánsági) és egy-egy szerémségi, illetve magyarországi lakos volt.⁴⁸

A délvidéki magyarság csak 1990 végétől emlékezhetett nyilvánosan az 1944–1945-ben a Tito marsall partizánosztagai és helyi szerbek által legyilkolt, lágerekben elpusztított több mint 40 ezer ártatlan magyarra. Az 1990-es években a magyar közösségek számos emlékművet, keresztet állítottak fel a mészárlások helyszínein, melyeket a jugoszláv hatóságok még ekkoriban is titkolni igyekeztek. A jelek egy részét ismeretlen személyek többször megbecstelenítették, lerombolták, de a túlélők és a leszármazottak újakat emeltek helyettük. Negyedszázad múltán, 2016-ban a Bácska 17 településén (Bácsföldvár, Gombos, Mohol, Nagyfény, Péterréve stb.), a Nyugati-Bánság (Bánát) 18 helységében (Csóka, Felsőmuzslya, Nagyikinda, Oroszlámos, Torontálvásárhely stb.) még mindig nem volt emlékjele annak a sok ezer ártatlan magyarnak, akiket 1944–1945-ben mészároltak le Tito marsall partizánosztagai és a helyi szerb lakosok.⁴⁹ Az utóbbiakkal kapcsolatban írta a Zenta városában született Tari István költő, író, képzőművész:

A szabadkai vérengzés 50. évfordulóján nehéz időkből, a délszláv háború idején 1994. november 2-án titokban állították fel a Zentai úti temetőben Kalmár Ferenc (1928–2013) szobrász

alkotta emlékművet, amely a helyi Antal Mihály öntődjében készült. Ezután évente itt tartották a megemlékezéseket a magyar vértanúkról.⁵⁰ A törött szárnyú turult ábrázoló, bronzból öntött 350 kg-os alkotás *Vergődő madár* néven vált ismertté, amelyet 2013. október közepén elloptak a temetőből. Az ismeretlen tetteseket nem találta meg a szerb rendőrség, és a nyomozást 2014 nyarán megszüntette. Ezt követően a Vajdasági Magyar Szövetség által vezetett Szabadka polgármestere bejelentette: közbeszerzési pályázattal nem a fenti Antal Mihály-féle öntőde, hanem egy belgrádi szerb cég és belgrádi szerb művész kapott 1 millió 83 ezer dináros megbízást (adó nélkül) a *Vergődő madár* másolatának elkészítésére. Az újraöntött szobrot 2014. november 2-án avatták fel az áldozatok nevét felsoroló falon elhelyezett márványtáblák előtt.⁵¹

Az ünnepségen beszédet mondott és leróta kegyeletét Aleksandar Vučić miniszterelnök (2017 áprilisától Szerbia államelnöke), aki bejelentette: 70 év után elkészült az a szerbiai rendelet, amely eltörölte a Csúrog, Zsablya és Mozsor magyar lakosságának kollektív bűnösségét (1944-ben) kimondó jogszabályt. Ez kétségtelen eredmény, de csak részeredmény. A hatályon kívül helyezést ugyanis oly módon fogalmazták meg, hogy arra nem lehet hivatkozni az áldozatok rehabilitációs eljárásában, még kevésbé a kártalanításban. Ez azt jelenti, hogy még mindig nem történt meg a Tito partizánjai által meggyilkolt legalább 40 ezer magyar áldozat korábbi jogaiba való visszahelyezése, és kollektív bűnössége elvének teljes kitörlése a hatályos szerbiai törvényekből. Az utóbbit (is) a szerb hatalom és a Vajdasági Magyar Szövetség kormányzati felelősséget viselő politikusai már évek óta ígéretik. A rehabilitációra és a visszaszolgáltatásra (restitúcióra) vonatkozó rendelkezések között nyilvánvalóak az ellentmondások, amelyek erősen gátolják a titoista diktatúra által törvénytelenül elkobzott vagyoniok visszaszámaztatását eredeti tulajdono-

⁴⁷ Forró L. – Mózes A., 2016. 31. o.

⁴⁸ Kovács Csaba: A „Délvidék” és a „Vajdaság” 1941–1948 között a sajtó és az emlékezet tükrében. In: Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948. 2016. 148. o.

⁴⁹ Kiss Igor, 2016. 171. o.

⁵⁰ Memento 70. Szabadka gyásznapjai 1944–2014. Negyedik bőv., átdolg. kiad. [Szerk. Bogner István.] Budapest–Szabadka, 2014. 55–140. o.

⁵¹ Botlik József: A reménnyel győzködjük magunkat. Magyarok a délszláv háborúban (1991–1998). Budapest, 2015. 262. o.

saiknak, illetve utódaiknak.⁵² Emiatt a délvidéki magyarok közül eddig csupán néhány tucatnyian kérték az 1944–45-ben jogtalanul elvett javaik után járó állami jóvátétel bírósági megítélését.

Az áldozatok számát gyarapítja – s ezt a délvidéki kutatások eddig figyelmen kívül hagyták! – az a feltehetően több ezer magyar, akiket 1945 tavaszán Ausztria délkeleti részén (Bleiburg és környéke), illetve Jugoszlávia területén visszafelé hajtva az ún. Keresztúton ('Križni put') végezték ki a partizánok, miután több százezer menekült horvát katonával, családtagjaikkal együtt a brit katonai hatóságok átadták őket Tito marsall hadseregének. Közöttük a brit katonai adatok, Morgan tábornok jelentése 15 ezer, a War Office 1945. május 19-i felterjesztése 24 ezer magyar menekültet említ.⁵³

A budapesti Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány felmérése, nyilvántartása szerint, habár 1945 után sok tömegsírt felszámoltak, eltüntettek, a 2010-es évek végén a Délvidék 68 településén voltak, illetve vannak még magyar tömegsírok. Ezek között számos még napjainkban is jelöletlen. Bácska: Ada, Adorján, Bajmok, Bácsföldvár, Bezdán, Csantavér, Csurog, Gombos, Horgos, Kabol, Kúla, Magyarkanizsa, Martonos, Mohol, Mozsor, Nagyfény, Óbecse, Palánka, Péterréve, Sajkáslak, Szabadka, Szenttamás, Szivác, Sztapár, Temerin, Tiszaistvánfalva (Járek), Titel, Topolya, Tündéres, Újvidék, Veprőd, Verbász, Zenta, Zombor, Zsablya (35 település). *Nyugat-Bánság (Bánát)*: Antalfalva, Csóka, Felsőmuzslya, Hódegyháza, Kisoroszi (Torontáloroszi), Magyarcsernye, Nagybecskerek, Nagyikinda, Nezsény, Oroszlámos, Padé, Pancsova, Perlasz, Rezsőháza, Tiszaszentmiklós, Torontálvásárhely, Törökbecse, Törökkanizsa, Versec (19 település). *Szerémség*: India, Maradék, Ürög (3 helység). *Drávaszög*: Albertfalva, Hercegszöllős, Pélmonostor (3 község). *Szlavónia*: Józseffalva (Josipovac), Kerény (Kriindija), Nagypiszánica, Ténye, Valpó (5 település). *Szlovénia*: Hrastovec, Ormozs, Sternthal/Strnišče (3 helység). Az 1944 őszi megtorlást követő években, évtizedekben a

kommunista jugoszláv hatóságok a tömegsírokat igyekeztek eltüntetni, felszámolni, hollétüket kitörölni a magyarság emlékezetéből. Meggyalázva az áldozatokat különféle létesítményeket, épületeket, autóbusz-főpályaudvart, betonozott piaci elárusítóhelyet, labdarúgópályát, sőt lakótelepet, iskolát stb. építettek, vagy facsoportokat ültettek a földi maradványaikra.

Összegzésül fontos rámutatni, hogy tudatosuljon: a délvidéki magyarság ellen 1944. október elején a Nyugat-Bánságban (Bánát) indított, majd a Bácskában, a Szerémségben és a Drávaszögben zajlott vérengzés 1945 februárjában nagyjából lezárult. A megtorlás ezután a Dráva és a Száva között folytatódott: Szlavóniában, aztán a Muraközben, áprilisban már a Muravidéken üldözték, gyilkolták a magyarságot, ahol a megtorlás 1945 októberében fejeződött be. Tito marsall partizánosztagai és a helyi szerbek, horvátok, szlovének által végrehajtott délvidéki tömeges magyarirtás egy évig tartott!

Utóirat

A megbékélést igyekezett szolgálni, hogy 2013. június 23-án Áder János magyar és Tomislav Nikolić szerb államfő együtt koszorúzott Csúrog községben a kivégzett ártatlan magyar, illetve szerb áldozatok emlékhelyén. A magyarok vesztőhelyén, a hajdani sintérgödörnél (dögtemető) kialakított emlékparkban, illetőleg az 1942. évi razzia helyén az ún. Topolov-raktárban. A falu központjában álló szerb templom udvarában mindkét államfő beszédet mondott. *Áder János bocsánatot kért azokért a sérelmekért, amelyek magyar részről érték a szerb népet, de a megbékélési szándékot jelző ugyanezen cselekedetet Tomislav Nikolić nem tette meg.* Röviddel az avatás után hasonlóképpen, mint korábban a kopjafát, ismeretlen tettesek megrongálták a fenti parkban felállított és a két államfő által megkoszorúzott emlékművet.⁵⁴

A fentiekhez szükségtelen bármilyen megjegyzést fűzni.

⁵² Botlik J., 2015. 262. o. – Lásd bővebben: Bozóki Antal: Rehabilitálást és kárpótlást. Javaslat a rehabilitálásról (erkölcsi, politikai, jogi és vagyoni jóvátételről) szóló törvény javaslatának [helyesen: törvénytervezetének] módosítására. In: Délvidéki tragédiánk 1944–45. [Budapest], 2011. I. évf., 1. szám, 49–53. o.; A szerbiai rehabilitációs törvény, 2006. április 25. szövege. Uo. 55–56. o.

⁵³ Bognár A. – Horváth M. L. – Geiger, V., 2018. 14., 38., 47. o.

⁵⁴ Matuska M., 2018. 21–22. o.

* **Botlik József: Nemzetünket szolgálták. A visszacsatolt területek felsőházi és képviselőházi tagjai a Magyar Országgyűlésben (1938–1944).** Előszó: Szakály Sándor. Szerk. Cseresnyésné Kiss Magdolna, Kollega Tarsoly István. Kiadó: Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, Budapest, 2020. 810 o.

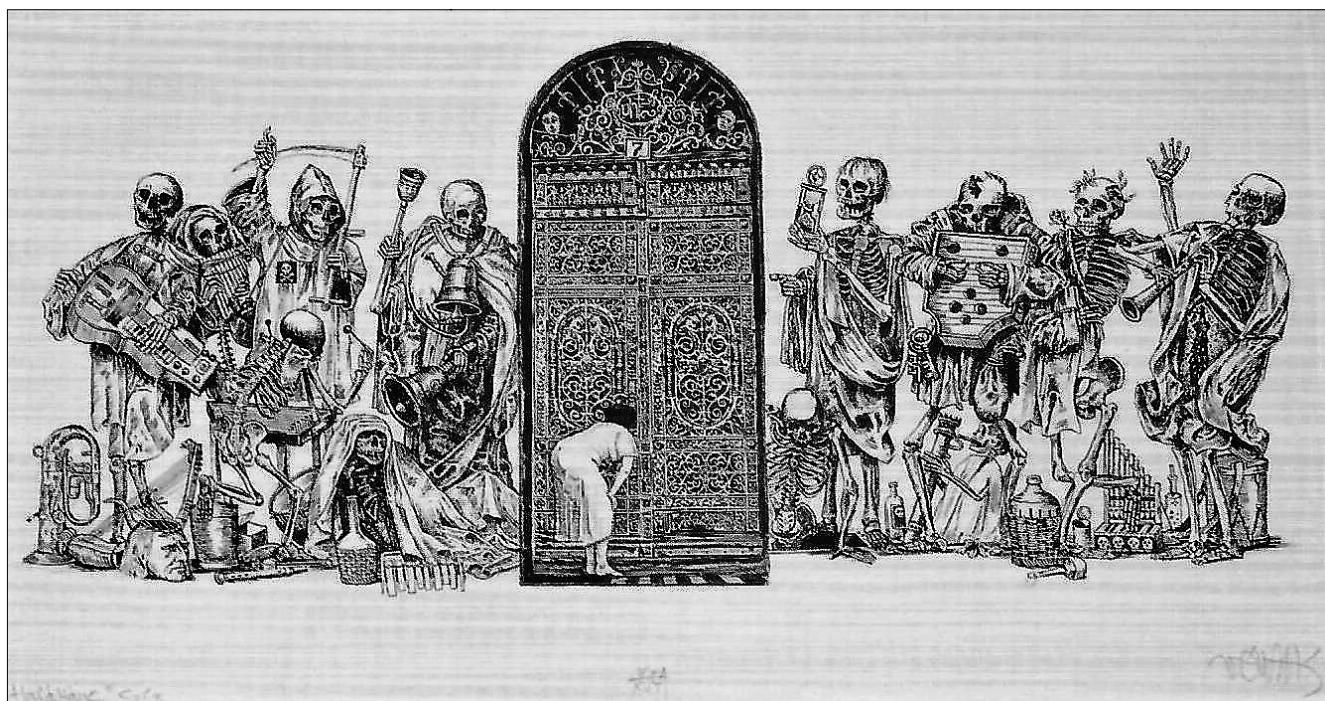
Az Előszó írója szerint a kötet „életrajzi lexikon és hiánypótló kézikönyv is egyben”, összesen 228 életrajzzal.

A bevezető tanulmány címe: *Hatszor tört szét a trianoni bilincs (1921–1941) – Sopron (1921), Pinka völgyi falvak (1922), első bécsi döntés, Felvidék (1938), Kárpátalja (1939), második bécsi döntés Észak-Erdély (1940), Délvidék (1941).*

A kötet nem száraz adathalmaz, hanem enciklopédikusan mutatja be a Magyarországgal

újraegyesült Felvidékről, Kárpátaljáról, Észak-Erdélyből és Délvidékről kinevezett 102 felsőházi tag (24, 9, 54, illetve 15 fő), és az ezen országrészekből behívott 126 képviselő (28, 12, 59, illetve 27 fő) életrajzát.

A kézikönyv harmadik része a Tudástár, amelynek tanulmányaiban a szerző többek között a Tiso-féle Szlovákiában kisebbségi sorsban maradt magyarságról, a szovjet birodalom kevéssé ismert törekvéséről, Nagy-Kárpátalja megteremtéséről, Nagykapos környéke, Csonka-Bereg, Dél-Máramaros tervezett elszakításáról, az erdélyi magyarság 1944 őszi pokoljárásáról szól, valamint a délvidéki népirtásról. Ez utóbbi fejezetet közöljük a szeptemberben megjelent könyvből.

Danse macabre